

Світлана
ЗАДОРЖНА

Гарантії застосування принципів докласичного періоду міжнародного права

В даній статті досліджується комплекс гарантій, що застосовувалися в античній практиці зовнішніх відносин перших різномірних соціальних утворень та середньовічного міжнародного права. Такі гарантії мали у багатьох в чому релігійне забарвлення і морально-етичний характер, мали місце і суто насильницькі методи. Юридичну форму забезпечення такі гарантії отримують у середні віки із практикою застосування договорів про взаємне визнання недоторканості дипломатів, послів та торговельних представників, жеребкуванням, створенням посередницьких інститутів, прийняттям внутрішньодержавних актів (указів, ордонансів) про визнання та гарантування основних принципів міжнародного права того періоду.

Доводиться, що ряд гарантій так і залишилися у практиці регулювання міжнародно-правових відносин цього періоду (колективна відповідальність, обмін коштовними подарунками, династичні шлюби), проте основний принцип – невідворотність відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань – знайшов своє визнання у наступних періодах розвитку і став основним принципом інституту відповідальності сучасного міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне право, історія міжнародного права, загальні принципи міжнародного права, принципи докласичного міжнародного права, недоторканість дипломатів, послів та торговельних представників; жеребкування; посередництво; гарантії застосування принципів; античний період міжнародного права; середньовічне міжнародне право.

This article examines a set of guarantees used in the ancient practice of foreign relations of the first different levels of social formations and medieval international law. Such guarantees were largely religious in nature and moral and ethical in nature, and there were purely violent methods. Such guarantees were given a legal form in the Middle Ages with the practice of applying treaties on mutual recognition of the inviolability of diplomats, ambassadors and trade representatives, drawing lots, establishing intermediary institutions, adopting domestic acts (decrees, ordinances) recognizing and guaranteeing the basic principles of international law.

It turns out that a number of guarantees remained in the practice of regulating international legal relations of this period (collective responsibility, exchange of valuable gifts, dynastic marriages), but the basic principle – the inevitability of liability for breach of international obligations – was recognized in subsequent periods of development and became the basic principle of the institution of responsibility of modern international law.

Keywords: international law, history of international law, general principles of international law, principles of pre-classical international law, inviolability of diplomats, ambassadors and trade representatives; draw; mediation; guarantees of application of principles; ancient period of international law; medieval international law.

УДК: 341.01

<https://doi.org/10.36952/uail.2020.4.37-44>

© С. Задоржна

ЗАДОРЖНА Світлана

д.ю.н., доцент кафедри європейського права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Постановка проблеми. Проблема обов'язковості норм міжнародного права виникає поряд зі становленням міжнародно-правових норм. Ще з початку становлення міжнародного права у стародавній період найбільше уваги в міжнародному правотворенні приділялося гарантіям дотримання найосновніших норм, що регулювали життєво необхідні відносини міжнародного співіснування різних суб'єктів міжнародного права. Інститут відповідальності в стародавньому міжнародному праві був тісно пов'язаний із природно-правовими поглядами, адже первісне поняття «табу» – це протиправне діяння (грішне), порушення якого приводить до надприродного покарання. Це поняття релігійного походження стало підґрунтям для сучасних понять злочину, протиправного діяння, відповідальності, санкцій. Божественне походження міжнародного права стародавнього світу пояснювало непорушність принципів міжнародного співіснування.

Раннє становлення принципу відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань сприяло утвердженню основних принципів міжнародного права як основоположних норм, ефективності механізму його регулювання. Саме тому питання відповідальності вводились у тексти міжнародних актів і були тісно пов'язані з релігійними нормами та стандартами.

Основною гарантією застосування принципів було закріплення суворої міжнародно-правової відповідальності, яка розглядається як інститут міжнародного права і як принцип. «Міжнародному праву здавна відомий такий загальний принцип, відповідно до якого завдана шкода повинна бути компенсована. Своєрідною гарантією дотримання цього принципу є інший принцип – відповідальності за завдану шкоду або відмова покривати її» [1, с. 5].

Міжнародні договори того періоду передбачали конкретні й чіткі норми про відповідальність за його порушення, містили точні санкції. Зауважимо, що така характерна риса договорів докласичного періоду, непритаманна, на жаль, сучасним міжнародним договорам. Для вирішення сучасних міжнародних спорів суддям часто доводиться вдаватися до різних аналогій, шукати врегулювання за межами міжнародного права, в таких сферах, як справедливість, загальні принципи права і т.д., внаслідок нечіткості визначення відповідальності та санкцій.

У давній період, тобто ще з первіснообщинних часів у суспільстві переважали моральні санкції, хоча в ролі міжнародної відповідальності виступали й військові репресалії, колективна відповідальність, відшкодування збитків, сатисфакція, штраф та інше. Як правило, відповідальність наступала за порушення звичаїв, які вважалися священними, а тому санкції передбачалися у вигляді ритуалів, тобто ритуальні санкції.

Моральні санкції того періоду були більш ефективними та дієвими, а тому вже на ранніх етапах народи відмовились від кровної помсти і замінюють її матеріальними, фінансовими формами (штраф, грошовий викуп).

У давній період також складається принцип невідворотності відповідальності за скоєне правопорушення або злочин, який закріплюється в міжнародних договорах, пізніше він стане ключовим принципом інституту відповідальності сучасного міжнародного права.

Важливим засобом забезпечення міжнародних зобов'язань давнього періоду був принцип таліону. Зазначимо, що цей принцип обмеження покарання компенсацією за порушення, яке було скоєне, тобто в основі принципу таліону також закладено ідею еквівалентності – відповідність покарання скоєному злочину, а також ідея гуманності покарання. Принцип таліону в сучасному міжнародному праві згадується як пережиток у вигляді контрзаходів на підставі кількісної пропорційності у праві міжнародної відповідальності *summum jus summa injuria*.

Однак тут зауважимо, що табу – це перш за все попередження від порушення, тобто заборона діяти протиправно. Що ж до таліону, то у міжнародних відносинах цей принцип мав свої характерні риси. Зокрема, з метою попередження міжнародних конфліктів цей принцип обмежувався правилами правової еквівалентності, відповідності та співрозмірності. Єгиптяни одні з перших вимагали справедливості міжнародної відповідальності, що втілювалося у принципі взаємності і правової еквівалентності у своїх договорах, які з часом запозичувалися іншими народами.

На ранніх етапах історії розвитку людства пояснення виникнення та існування права взагалі, і міжнародного зокрема, існувало у формі міфу і мало яскраво виражений релігійний характер. Це виражалося і в тому, що санкції за порушення права мали сакральний характер, а їх виконавцями і гарантами виконання виступали самі боги. Підстави відповідальності часто виводилися з принципу взаємності і справедливості або правової відповідності: «Воістину поганий я! Хай буду я покараний відповідно до злочину... (вставка наша – СЗ: порушення принципів міжнародного права отримувало релігійне забарвлення у формі гріха) ... Нехай буде очищений слуга твій від гріхів, нехай буде взяте майно моє в скарбницю твою у вигляді золота, різних дорогоцінних каменів і найкращих коней на відшкодування за все» [2, с. 42]. Втім, гріхом визнавалося порушення принципу сумлінного виконання договору в Стародавньому Вавилоні: «Те, що ви стали на сторо-

ну мого супостата, то це все одно, що встановити податки на самих себе і гріх стосовно договору перед богом» [2, с. 75].

Значно вплинула на забезпечення, гарантування застосування принципів докласичного періоду діяльність оракулів і жерців. Наприклад, у Стародавньому Єгипті жерці виступали гарантами дотримання принципу надання притулку: «Якщо ж утікач із країни Метанне [втече, в країну Хатті прийде], то цар країни Хатті його не схопить і не видасть, оракул бога Шамаша міста Арінни не [дозволяє такого]!» [2, с. 91], що невпинно проявлялося на правопізнанні народів. Існування та успішне функціонування таких інституцій міжнародного характеру, як оракули, є ще одним підтвердженням наявності релігійного характеру міжнародного права того часу. Оракули виносили рішення з міжнародних справ, виступали в ролі міжнародних суддів чи арбітрів, відігравали важливу роль у забезпеченні системи балансу міжнародних сил шляхом забезпечення виконання міжнародно-правових норм і принципів. Так, у Стародавній Греції «Керкірці виявляли бажання передати питання на вирішення Дельфійського оракула, тільки б не доводити справу до війни» [2, с. 194].

На забезпечення загальних принципів міжнародного права були спрямовані норми, що передбачали найжорсткіші покарання (військові репресалії, колективна відповідальність усього окремого соціального утворення). Зокрема, у Стародавній Греції наслідком порушення міжнародного зобов'язання між релігійно-політичними об'єднаннями амфіктоніями могло бути підставою для оголошення священної війни. Така практика в сучасному міжнародному праві не підтримується, хоча основна ідея необхідності чітких гарантій актуальна і сьогодні.

Природно-правовий характер права у названий період здійснив основний вплив на правове регулювання відносин відповідальності. Зокрема, порушення та його негативні наслідки мали надприродне (божественне) походження, а норми моралі – значний вплив і виявились більш ефективними за фізичний примус. Релігія виступила основним джерелом і гарантом забезпечення виконання загальних принципів міжнародного права. Так, гарантом і виконавцем міжнародних договорів і принципу *pacta sunt servanda* стародавніх часів виступали самі Боги: «у знаменитому договорі царя Хетти Хаттушила та Рамзеса II ідеться про те, що слова договору будуть виконані 1000 богами чоловічих і жіночих Хетти у відношенні до 1000 богів чоловічих і жіночих Єгипту» [3, с. 50]. В Елладі санкцією вважався гнів богів і держави були змушені діяти у певний спосіб, навіть стосовно тих, кого вони вважали ворогами.

У Середні віки особливої ролі у гарантуванні норм міжнародного права набуває церква. Вона намагається встановити єдність всезагального права для всіх народів, єдина віра та єдине божественне право мало стати гарантом для прав різних народів. Найперше церква виступає гарантом дотримання принципу *pacta sunt servanda*: «Дотримання договорів – це служіння Богові, а порушення його – це результат нечистої сили... на думку Людовика XI, Папа є найліпшим гарантом міжнародних договорів» [3, с. 118-119]. Для забезпечення виконання принципу мирного вирішення спорів звертаються за посередництвом до церковних судів, за порушення миру винних карають відлученням від церкви, позбавляють права причастя та погребіння.

Важливе значення для забезпечення принципів міжнародного права відігравали постанови соборів у середньовічній Європі. Так, для забезпечення принципу мирного співіснування такі постанови містили детальні правила про дотримання непорушного миру, недотримання яких передбачали тяжкі покарання, в тому числі майнові і тілесні: «кожній людині... можна ходити вільно без зброї; викрадачів чи захопників чужого майна по всій строгості закону або позбавляти маєтку, або піддавати найтяжчим тілесним покаранням» [4, с. 293].

З розвитком стародавніх вождівств і держав, право, встановлене урядом, отримує філософське обґрунтування, оголошується суспільно необхідним для загального блага, а його дотримання гарантується не тільки погрозою фізичних, а й моральних санкцій, найчастіше прокляттям: «І ти Саттівасса, разом з країною твоєю, – без (того, щоб вам) були послані милість і спокій, серед синів (народу) твого хуррі нехай він також загине! Земля нехай замерзне, і ви нехай будете вирвані з коренем! ... Нехай ви (у всі ці біди) пірнете і не впливете! Ти, Саттівасса, і люди хуррі – для тисячі богів воістину ворогами ви будете, нехай схоплять вони вас!» [2, с. 92].

Однією з гарантій застосування принципів докласичного періоду був колективний характер міжнародно-правової відповідальності: «усе населення могло бути знищене разом зі своїм главою, якщо останній скоїв серйозне порушення» [5, с. 33]. Військові репресалії, що походять із принципу колективної відповідальності, могли застосовуватись до усього народу. Зокрема, в римському праві середніх віків знаходимо підтвердження застосування покарання як поголовне побиття ворожого населення, або у середньовічних норманів відповідальність за порушення норм міжнародного права несло усе населення: «Князь Роберт виступив проти Бурундзія, а граф Гоффрід прийшов і силь-

ним військом на кораблях, і після завзятої та жорсткої битви захопив Мабрику і повністю знищив осаджених» [4, с. 164].

Символічне зазначення в міжнародних договорах принципу колективної відповідальності сторін за їх порушення в умовах, коли формально сторонами міжнародних договорів були правителі держав, сприяв усвідомленню самих держав як суб'єктів міжнародного права. Так, у стародавньому світі військові походи проти сусідніх держав могли мати вмотивування відповідальності за порушення принципу визнання суб'єкта міжнародного права в рамках пірамідальної системи міжнародних відносин, непідкорені суб'єкти каралися захопленням чи навіть знищенням. Цар Дарій у Стародавньому Вавилоні проголошував: «Країна, що називається Маргіаною, відлучилася від мене.. Іди і розбий військо, яке не визнає мене» [2, с. 118].

Військові репресалії як вид міжнародно-правової відповідальності за порушення принципу правил ведення війни були закладені в основі докласичної доктрини правомірної війни, яка пізніше закріпилася у праві війни, хоча у період середньовіччя дія інституту міжнародних репресалій поділила держави на два регіони: ті, що не визнавали (середземноморські італійські міста, республіки та їх договірні контрагенти) та ті, що застосовували (морські держави західноєвропейського, скандинавського та ін. регіонів).

Військові санкції вважалися головним видом і складовою міжнародної відповідальності. У римлян військовополонені ставали рабами ніби як покарання за несправедливо запроваджену війну, при цьому рабство виправдовувалося як добро, яке є злом, проте спрямоване на подолання зла, а тому є меншим злом. Крім того, гарантією угод між ворожими сторонами слугував інститут заручництва. Наприклад, у Стародавній Вавилонії у випадку протиріч між сторонами у заручниках могли утримувати навіть дипломатичних представників.

Інститут військових репресалій був одним із найжорстокіших засобів забезпечення виконання міжнародних зобов'язань. Найбільша частина війн стародавнього періоду являла собою акти репресалій проти держав-порушників міжнародних угод та інших зобов'язань. Як правило, такі каральні походи відрізнялися від завойовницьких війн особливою жорстокістю та негуманним поведінням із ворогами, військовополоненими.

Основна ідея покладена в основу Гаазьких конвенцій про те, що війна не є справою винятково сторін військового конфлікту, сьогодні відома як норма-принцип мирного вирішення спорів, що набула характеру *erga omnes*, була відома ще в стародавньому світі. При цьому варто згадати звернення родоських послів у 205 році до н.е. із переконання припинити війну із Пилипом Македонським, указуючи на те, що вітром вогонь, що застосовувався у військових діях безрозсудно, розповсюджується як на самого винуватця, так і на межуючі народи. Отже, для забезпечення виконання норм стародавнього міжнародного права широко використовувались посередництво та добрі послуги *bona fides*, які у праві війни набували особливого значення, а в сучасному міжнародному праві міцно закріпилися та гарантуються зобов'язаннями *erga omnes*, зокрема принцип заборони агресії. У ролі заступників могли виступати сусідні країни. Так, у Стародавній Греції «месенці – колишні ілоти – після поразки в третій Месенській війні знайшли притулок у Навпакте під заступництвом Афін» [2, с. 201]. У середні віки такі гарантії мирного вирішення спору в особі третьої сторони почалися письмово фіксуватися, наприклад, таким гарантом виступив імператор Священної Римської імперії Оттон IV: «під заступництвом нашої влади ми підтверджуємо вищезгадане примирення у спорі між Ризьким єпископом та братами Воїнства Христового, а також підтверджуємо цим братам право на вільне володіння іншими землями... і щоб ніхто в майбутньому цьому зловмисно не міг перешкодити, і щоб наше підтвердження залишалось твердим і незмінним перед усіма, ми наказали скріпити цей лист цією нашою печаткою» [4, с. 350].

Уже у міжплемінний період закладаються ідеї всезагального миру як ідеал життя примітивних об'єднань. Так, для забезпечення мирного співіснування племен укладаються мирні угоди (на давньому сході в договори вносилися положення про вічний мир: «... земля єгипетська разом із землею хетською будуть у мирі і братстві, подібно до нас, навіки, і не буди ворожості між ними навіки»), утворюються мирні союзи та ліги миру, які виступають гарантами й утримувачами насилля між племенами. Органи таких союзів виступали примирителями та посередниками у міжплемінних відносинах, за порушення миру наступало виключення із такого союзу. Також ці утворення виступали як гаранти мирного співіснування та принципу дипломатичного захисту представників, вони були відомі у Стародавній Греції, наприклад, Делоський та Афінський морські союзи [2, с. 187], утворення союзів під час Пелопоннеської війни [2, с. 200].

Гарантіями дотримання принципу територіальної цілісності, а відповідно принципу мирного співіснування, могли виступати міжнародні договори про встановлення кордонів і навіть заповіти державовладців, як це мало місце у середньовічній франкській державі, про що сказано у заповіті

Карла Великого: «після його смерті необхідно розділити імперію між своїми трьома синами... так кожен буде задоволений своєю частиною і згідно з нашими приписами з божою поміччю намагатися захистити кордони свого королівства, які межують з кордонами чужоземних народів і оберігати мир і взаєморозуміння з братом» [4, с. 226]. У ролі гарантії дотримання принципу недоторканності кордонів сторони могли давати одна одній взаємні клятви, які вважалися священними: «Караіндаш, цар країни Уардуніаш, і Ашшур-бел-нішешу, цар країни Ашшур, уклали між собою взаємний договір і дали взаємну клятву про цей кордон».

Також у зазначений період формується принцип непорушності правових принципів і загального визнання принципу *pacta sunt servanda*, забезпечення виконання якого здійснювалося усіма можливими тому суспільству засобами: релігія, міфологія, мораль, ритуали та церемонії, доктрина. Зокрема, укладання договорів супроводжувалися складними формулами клятв і процедурами укладання, що мали на меті залякати контрагентів і унеможливити порушення взятих на себе зобов'язань. Особливого значення в ролі таких гарантії були обіцянки авторитетних перед богами осіб, наприклад, на давньому сході про обіцянки царя Суппіліума говорили: «А Сонце Суппіліумас, великий цар, цар країни Хатті, герой, улюбленець Бога Бурі, – боги знають: слово, що з рота його вийшло, назад не вернеться!» [2, с. 94]. А в Стародавній Греції відомим було твердження: «Слово, як сталь, незаперечуване» [2, с. 179].

Для забезпечення принципу *pacta sunt servanda* сторони зверталися до богів (інвокація) із закликом гарантувати його виконання. Так, у договорі Суппіліумаса із Саттівассою проголошувалося: «І хто перед Богом Бурі, господином відплати міста Кахата, цю таблицю змінить і в тайне місце покладе, або розб'є, або слово в таблиці змінить, за цим договором ми богів тайни, і богів, які панове клятви, закличемо. Боги неба і Боги землі, – нехай вони на це слово договору підійдуть, нехай вони його почувують і нехай свідками будуть» [2, с. 91-92]. Іноді процедура укладання міжнародних договорів завершувалась зведенням храмів на честь богів чи жертвоприношеннями. Вважалося, що за порушення даних сторонами клятв наставала божа кара: «І ці боги, які панове клятви, нехай накладуть на вас рабство і злидні. А ти, Саттівасса, – нехай вони твій престол перекинуть!... якщо ми цього договору і клятви не дотримаємося, то нехай боги, панове клятви, нас знищать» [2, с. 92, 97].

У ролі засобів забезпечення принципу сумлінного виконання договорів відбувалася видача заручників, сплата дані чи гарантії третіх держав. Для більшої гарантії виконання міжнародних зобов'язань у заручники захоплювали дітей чи близьких родичів правителя, особливо характерно це було для Індії. Не менш розповсюдженою гарантією виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань було укладання династичних шлюбів, обмін подарунками. Це свідчило про те, що виконання зобов'язань було не тільки обов'язковим, а й почесним для правителя та його нащадків. Усі згадані історичні факти вказують на формування принципу сумлінного виконання зобов'язань і дотримання основоположних норм міжнародного права усіма можливими, а іноді і жорстокими засобами основних правлі міжнародного співробітництва.

Мирне зближення перших людських об'єднань – кланів, племен, в основі яких, як правило, був принцип кровної спорідненості (тотемізм), відбувався завдяки міжплемінним шлюбом, які зазвичай фіксувалися особливими угодами, що набували ознак звичаїв. Такі шлюби були під захистом та охороною комплексу норм, спільних та обов'язкових для комплексу кланів і виступали гарантією їх мирного співіснування.

Інститут династичних шлюбів відіграв важливу роль у забезпеченні принципу сумлінного виконання міжнародних договорів і принципу мирного співіснування. Причому такі шлюби слугували як засобом попередження війни між суб'єктами: «Хіба ти не шукав братства і дружби, коли писав про шлюб, щоб ми поріднилися між собою? І я тому ж, заради братства і дружби, щоб ми поріднилися між собою, написав тобі про шлюб? Брат мій, чому ти не послав мені жодної жінки?» [2, с. 52], так і для забезпечення виконання мирних договорів, наприклад, союзний договір між Хаттусилисом III і єгипетським фараоном Рамсесом II був закріплений одруженням Рамсеса з донькою хетського царя [2, с. 37]. Така гарантія зберігається і у середні віки, зокрема у листі Теодориха Великого до Холдвіга (початок VI ст.) йдеться, що «королі вступають в родинність для того, щоб нації, розділені між собою, могли мати одну волю, і щоб завдяки цим узам, як провідником злагоди, об'єднувались думки народів» [4, с. 24-25]. Гарантією дотримання принципів сумлінного виконання договорів для мирного співіснування могли бути й інші родинні зв'язки між сторонами, зокрема в Стародавньому Китаї при укладенні мирного договору між Лю і Гао-ди, заснованого на родинних зв'язках, закріплювалось: «Найпріоритетніше підтримувати мир, заснований на родинності» [2, с. 138-139].

Характерною рисою забезпечення застосування принципів докласичного міжнародного права є закріплення найсуворішого покарання за порушення основоположних принципів суспільного життя, перш за все це стосувалося порушення принципу добросовісного виконання зобов'язань.

Суворими гарантіями забезпечувалось виконання принципу недоторканості дипломатичних представників, їх функціонального імунітету. «Порушення принципу недоторканості послів і посланців суворо каралося і могло призвести до відшкодування збитків, незалежно від того, чи перебувають сторони у стані війни» [6, с. 147]. Пізніше порушення цього принципу могло потягнути розірвання відносин і навіть розглядатися як акт оголошення війни. Так, у середньовічному Римі «... сенони, вже не маючи рідних місць, куди б вони могли втекти, роздратовані усім, що відбувається, напали на Домітія і загинули у великій кількості. Нарешті ж вони у божевільні знищили самі себе. Таке було покарання, понесене сенонами за протизаконня у ставленні до послів» [4, с. 331].

При порушенні принципу недоторканості торговельного представника діяв принцип об'єктивної відповідальності, тобто відповідно із тим, чия це територія. За згаданим звичаєм за напади на торговельних представників чи їхні каравани грабіжників, піратів, банд відповідальність несла держава, на території якої було скоєно напад, незалежно чи була ця держава кінцевим пунктом делегації. У середні віки варварське право передбачає посилення грошового відшкодування за вбивства послів.

Заступництво як засіб і гарантія були відомі ще у міжплемінних відносинах. Спочатку для надання гарантій недоторканості іноземців виступали патрони, господарі – члени племені (такі відносини, наприклад, урегульовувалися звичаєвими нормами африканських племен, звичаями стародавніх германських племен). Пізніше заступництво, як гарантія забезпечення виконання правил інституту гостинності набуває публічного характеру. Місцеві правителі (вожді, царі) стають на захист чужоземців, іноді надаючи останнім певні матеріальні знаки, що підтверджують їхнє знаходження під заступництвом, наприклад у в державі Кіленга (Африка) «відоме було кішонго – шматок шкіри лоба жертвовної тварини, і особа, що мала такий пропуск підпадала під захист місцевого правопорядку» [3, с. 34]. Відповідальність у вигляді тілесних покарань і навіть смерть могла настати за порушення принципу гостинності. Так, під час хрестових походів християни «висували вину за смерть своїх братів, оскільки їм відмовили у гостинності, яка повинна справедливо надаватися усім тим, хто перебуває у тяжкому становищі» [4, с. 1026].

Характерні риси докласичного періоду залишили свій відбиток і на правовому регулюванні гарантій застосування загальних принципів міжнародного права вказаного періоду. Значущість відносин, що регулювалися загальними принципами, висунула необхідність забезпечення та гарантування їх виконання, тому на першому місці у міжнародному правотворенні докласичного періоду постає питання гарантування виконання міжнародних зобов'язань. Чіткість і детальність регламентації основних положень міжнародних зобов'язань, конкретність норм про відповідальність за їх порушення стали характерними рисами й основними гарантіями забезпечення виконання основного принципу – *pacata sunt servanda*. Найширшими гарантіями володів саме цей принцип, забезпечення виконання якого гарантувалося релігійними клятвами при укладанні договору, оскільки відбувався обмін заручниками чи укладався династичний шлюб, а самих договорів додержувались під поручительством оракулів чи жерців, богів і храмів. Наприклад, в Елладі договори вважались священними, святість яким надавалася підкріпленням клятвою та здійсненням обрядів релігійного характеру, порушення ж клятви передбачало розплату: «тисяча богів землі країни хетів, так само як тисяча із богів землі єгипетської – тисяча з богів землі країни хетів, рівно як тисяча з богів землі єгипетської – знищать його дім, його землю, його слуг» [2, с. 38], та покарання навіть для богів: «З договору народиться син без імені, без рук і ніг; однак, швидко літає, несеться він до того, хто порушить клятву, нищить його, його дім і його народ, а благоденствують лише нащадки того, хто свято дотримується договорів». Як і в інших випадках, способом вирішення конфліктів тут були третейські суди, виконання рішень яких гарантувалося внесення певної суми грошей, яку втрачала сторона, що відмовлялася від його виконання: «Ми, Сігізмунд, Божою милістю римський імператор, король Угорщини і Чехії і пр., проголошуємо, погоджуємо, дружньо укладаємо, вважаємо, оголошуємо і вирішуємо, і водночас шляхом цього нашого третейського рішення і дружньої постанови в цих рядках проголошуємо, що унія вічного союзного договору, укладеного..., що її не повинні порушувати ніякі суперечки, і ми бажаємо, вирішуємо і доручаємо, щоб вона була в силі вічно» [4, с. 559].

У Середні віки у Європі особливою гарантією забезпечення виконання принципу добросовісного виконання договорів виступає поняття лицарської честі, як клятва виконання даного слова. Таке поняття існувало і у мусульман, і в народів, які не знали інституту лицарства. Текст такої клятви, знаходимо у зверненні Цимисхія до Святослава: «Сподіваючись на провидіння, що керує всесвітом, і, підкорюючись божественним законам, ми не повинні довільно розривати миру нашого, непорушно пройденого нам від пращурів наших, між якими сам Всевишній був посередником» [3, с. 157] та в договорі стародавніх часів між царем Хаттушилем та єгипетським фараоном Рамзесом II близько 1300 р. до н.е., де свідком та гарантом договору виступав сам бог, який «... не дасть ... статися ворожнечі» [6, с. 147] Поряд у ролі гарантій застосовувались також обмін грамотами, застава частин територій чи

навіть окремих міст, обмін заручниками (досить часто королівського роду). Наприклад, о. Корсика був відданий Генуєю в заставу Франції і після невиконання договору назавжди перейшов до Франції.

Зазвичай для надання більшого забезпечення виконання принципу *pacta sunt servanda* могли передбачатися одразу кілька гарантій: «Як із двох договірних сторін порушить укладений договір, то нехай вразить його Юпітер так, як феціали поражають жертвну свиню! Поручилися консули, легати, квестори, військові трибуни; самі імена поручителів дійшли до нас; але якби б був укладений урочистий союзний договір, тоді нам були б відомі тільки імена двох феціалів. Оскільки укладення урочистого мирного договору було за необхідністю відкладено, то утримані в заручниках шістсот вершників; вони повинні були відповідати життям у випадку порушення зобов'язання» [4, с. 335].

Висновок. І хоча ряд гарантій так і залишилися у практиці регулювання міжнародно-правових відносин цього періоду (колективна відповідальність, обмін коштовними подарунками, династичні шлюби), проте основний принцип – невідворотність відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань – знайшов своє визнання у наступних періодах розвитку і став основним принципом інституту відповідальності сучасного міжнародного права.

Отже, в стародавній період принципи міжнародного права мали у багато в чому релігійне забезпечення і морально-етичні гарантії, а також суто насильницькі методи – погроза силою чи війною, колективні та приватні репресалії в разі порушення договірних зобов'язань. Юридичну форму забезпечення такі гарантії отримують у середні віки із практикою застосування договорів про взаємне визнання недоторканості дипломатів, послів та торговельних представників, жеребкуванням, створенням посередницьких інститутів (арбітражних, третейських комісій, церковних судів), прийняттям внутрішньодержавних актів (указів, ордонансів) про визнання та гарантування основних принципів міжнародного права того періоду.

Якщо за відправну точку у формуванні класичних принципів міжнародного права взяти укладання Вестфальського миру 1648 року, то попередній історичний період їх появи та становлення можна назвати докласичним. У період від перших міжнародних контактів і формування та розвитку перших соціальних груп, що отримують міжнародну правосуб'єктність, зароджуються перші загальні принципи міжнародного права. Значну кількість підтверджень про їх існування (принцип взаємності, принцип еквівалентності, принципи договірного права) знаходимо у міжнародних договорах, звичаях, інших відомостях чи історичних фактах про міжнародні відносини. Їхньою основною особливістю було тісне поєднання із загальними принципами права взагалі, адже часто їх сутність не була визначена – внутрішньооправова чи міжнародноправова, що стало свідченням тісного зв'язку внутрішнього та міжнародного правового регулювання. Отже, можна із абсолютною упевненістю констатувати, що загальні принципи міжнародного права не могли не сформуватися в докласичний період міжнародного права, оскільки вже тоді існувала активна міжнародна взаємодія різних міжнародно-правових соціальних утворень (*ubi societas ibi ius*). Загальні принципи міжнародного права вкорінені у самій суті міжнародного права, пережили історію його розвитку, трансформування до сучасних відносин і стали його основами, каркасом.

1. Колосов Ю. М. Ответственность в международном праве: учебник. Москва: Международные отношения, 1999. 624 с.

2. Хрестоматия по истории международных отношений / Сост. Д. В. Кузнецов. В 5-ти книгах. Книга 1. Древний мир. Благовещенск, 2013. 476 с.

3. Циммерман М. История международного права с древнейших времен до 1918 года. Прага: Типография Русского юридического факультета в Праге, 1924. 382 с.

4. Хрестоматия по истории международных отношений / Сост. Д. В. Кузнецов. В 5-ти книгах. Книга 2. Средние века. Благовещенск, 2013. 1260 с.

5. Cohen R., Westbrook R. Amarna Diplomacy. The beginnings of International Relations. JHU Press, 2000. 307 p.

6. Numelin R. The Beginnings of Diplomacy. A sociological study of intertribal and international relations. London. Oxford University Press. Ejnar Munksgaard. Copenhagen. 1950. 372 p.

Summary

At beginning of the formation of international law in ancient times, most attention in international lawmaking was deal to guarantees of compliance with the most basic norms, which in the process of historical transformation will be established as fundamental principles of international law. The special influence of religion on the regulation of international relations has led to the provision of basic principles with the most essential guarantees and the most severe sanctions for their violation. The first sanctions were sacred, and their

guarantors were the gods themselves. The institution of responsibility, in particular in ancient international law, had a natural-legal character, and the concept of violation (taboo) led to supernatural punishment, which was based on moral norms and had a significant impact, was more effective than physical coercion. The early establishment of the principle of responsibility for violation of international obligations contributed to the establishment of the basic principles of international law as fundamental norms, the effectiveness of the mechanism of its regulation. That is why the issue of responsibility was introduced into the texts of international acts and was closely related to religious norms and standards.

In ancient times, that is, since primitive times, moral sanctions prevailed in society, although the role of international responsibility was military repression, collective responsibility, damages, satisfaction, fines and more. As a rule, the responsibility came for violating customs that were considered sacred, and therefore sanctions were provided in the form of rituals, i.e. ritual sanctions.

In the Middle Ages, the church acquired a special role in guaranteeing the norms of international law. First of all, the church acts as a guarantor of the principle of *pacta sunt servanda*. The issuance of hostages, payment of data or guarantees of third countries took place as a means of ensuring the principle of conscientious performance of contracts.

One of the guarantees of application of the principles of the pre-classical period was the collective nature of international legal responsibility. Military retaliation based on the principle of collective responsibility could be applied to the entire nation. The importance of relations governed by general principles has highlighted the need to ensure and guarantee their implementation, so in the first place in the international law of the pre-classical period is the question of guaranteeing the fulfillment of international obligations. The clarity and detail of the regulation of the main provisions of international obligations, the specificity of the rules on liability for their violation have become characteristic features and the main guarantees of ensuring the implementation of the basic principle – *pacta sunt servanda*.

International obligations were characterized by clear and detailed regulation of liability for their violations and, although a number of guarantees (military retaliation, collective responsibility, dynastic marriages, the principle of talion, blood revenge) remained inherent in classical international law, however, the basic principle is the inevitability of liability for violation of international obligations – firmly entrenched in modern international law as the basic principle of the institution of responsibility. Unfortunately, modern international treaties do not have such specificity and clarity about responsibility, which forces international justice to resort to various analogies in order to resolve issues of responsibility and sanctions on the basis of general principles of law and, above all, the principle of justice.